

ויקטור הרצברג' בין ביאליק להיינה – מ"זכרו את היינה" עד ל"מצבתו המטולטלת"

ביום 17.2.1856 נפטר בפאריז, המשורר הגרמני ממוצא יהודי-היינריך היינה והוא בן 59 שנים. ביום 20.2.1856 הוא נטמן בבית הקברות מונטמרטר בפאריז. לימים תוצב מצבה על קברו ועליה פסל בדמות פניו הנוגות.
בסיום המצבה מעוטרת משלושת צדדיו בציטוט שירו של היינה: "Wo?" שתרגומו על ידי מתרגמו הנאמן לעברית שלמה תנאי כ"אי?"

"אי נכונה לנווד / מנוחה בבוא היום? / בין תרזות על שפת הריין?
/ או בצל דקל דרום? // או אולי עוד תאספני / יד זרה במדבר?
/ או בתוך החול אנוח / על שפת ים רחוק וזר? // כך או כך עלי
ירחף, / אם פה או שם רקיע על / וכנרות נשמה ינועו/ על ראשי
כוכבי הליל."

מצבת-קבר זו מושכת אליה מאות ואף אלפי מבקרים המניחים עד ימינו אלה – למעלה מ-160 שנה מאז שנפטר – פרחים רעננים לזכרו של המשורר הגרמני, שפרידריך ניטשה, גמר עליו את ההלל במילים אלו:

"המושג העילאי של משורר לירי ניתן לי בהיינריך היינה. לשווא אני מחפש במרחבי אלפי שנים עוד מוזיקה שכזאת, מתוקה ושוקקת. הוא ניחן באותה זדוניות אלוהית אשר בלעדיה המושלם לא ידומה אצלי – ערכם של בני אדם, של גזעים, נמדד אצלי במידת ההכרח אצלם להבין את האל אך ורק במחובר אל הסאטיר.

1 ויקטור הרצברג מנהל את האתר "מילים" www.milim.org
ורשימה זו מבוססת על רשימה שפורסמה באתר מילים בחודש מאי 2018 –
בכתובת <http://mymilim.info/?p=21051> שם יוכל הקורא לראות תצלומים רבים
המשולבים ברשימה.

ואיך שלט בלשון הגרמנית. יבוא יום וייאמר שהיינה ואנוכי היינו ממש אומניה הראשונים של הלשון הגרמנית – הרחק הרחק לאיך-שיעור מכל מה שסתם גרמנים עשו בה.”²

בשנת 2000 – כ-144 שנה לאחר פטירת המשורר, ביסורי גוף ונפש קשים, עקב מחלה שריתקה אותו ל”קבר-המזרון” כפי שכינה את מיטת חוליו – פרסם יגאל לוסין ביוגרפיה מקיפה של המשורר הגרמני ממוצא יהודי היינריך היינה וקרא לה “היינה – החיים הכפולים”, והכפילות אליה כיוון המחבר היא היותו של המשורר משורר גרמני הכותב בשפה הגרמנית אך בה בעת היותו יהודי במוצאו שבשנת 1825 נטבל לנצרות הפרוטסטנטית.

יגאל לוסין, שעסק מנעוריו בתוכניות רדיו וטלוויזיה, והמפורסמת בהן היא סידרת הטלוויזיה “עמוד האש”, מספר בספרו כי ראשיתו של הספר על חייו של היינה בתסריט שכתב כ-18 שנה קודם לפרסום הספר, לפי הזמנת מנהל המחלקה לספרות ולאמנות בטלוויזיה הישראלית. תוכנית זו לא אושרה ולא יצאה אל הפועל לאכזבתו של לוסין. ענינו של לוסין בהיינה החל עוד כארבעים שנה קודם לפרסום הספר, ומשלא צלחה דרכו של התסריט, טרח ופרסם בשנת 1982, סדרת מאמרים במוסף התרבות והספרות של הארץ על היינריך היינה והראה בהם:

”איך היהודי המשומד הזה נלחם באומץ-לב להגנתם של יהודים נרדפים, ואיך (אף-על-פי שדיבר בחוסר-נימוס על רבנים) דיבר בהערצה על התנ”ך, העלה על גם את אורח-החיים היהודי הישן וכתב שיר הלל על הנהרגים על קידוש השם.”³

יגאל לוסין ראה בהיינה :

”כאחד מגדולי המשוררים בעולם. הוא עצמו הכריז באחד משיריו:
”אני משורר גרמני.” ניטשה כתב כי הוא “מאורע ארופאי”. מתיו

2 פרידריך ניטשה, “הנה האיש” (בכרך “שקיעת האיליים”) עמ’ 168, תרגום ד”ר ישראל אלדד, הוצאת שוקן ירושלים ותל-אביב תשל”ט.
3 יגאל לוסין, “היינה – החיים הכפולים”, הוצאת שוקן, עמ’ 11.

ארנולד טען כי הגניוס שלו "הכיל את כל התרבות הגרמנית; ובראשו תססו כל האידיאות של אירופה המודרנית."

בראש ההקדמה לספרו, שכותרתה "יהודי מן הסוג השלישי", הציב יגאל לוסין את ה"מכתם":

"זכרו את היינה!

ביאליק!"

והערת השולים מס' 1 מוליכה ל"הספר העברי" כל כתבי ח"נ ביאליק, תל-אביב תשי"ג ע' קצח-קצט"; יש להניח כי יגאל לוסין בחר ב"מכתם" פרי עטו של ח"נ ביאליק, בהיותו מקובל כ"משורר התחיה העברית". בשנת 1899 הונח על ראשו של ביאליק, על ידי הסופר יוסף חיים ברנר [בן ה 18 !] כתר "המשורר הלאומי שלנו" – ומאז ועד ימינו אלה, לא ירד כתר זה מראשו של ביאליק, וי. לוסין, בחר ב"מכתם" כדי לסייע בהתקבלותו של הספר על חיו "הכפולים" של המשורר היהודי שכתב גרמנית, שמצד אחד יש שראוהו כ"המשומד... שדיבר בחוסר־נימוס על רבנים", ומצד שני יגאל לוסין רואה בו "סמלו המובהק של דור הטמיעה והשמד, היה מבחינות מסוימות מבשרו הפרדוקסלי של דור התחיה ותקומת ישראל". י. לוסין מרחיב וכותב:

"לפני שמונים שנה העלה ביאליק רעיון – כי תרגום כל כתבי

4 שם, בעמוד 11.

5 בעמוד 15 לספר.

6 חיים יוסף ברנר במכתב לחבריו משנת 1899 וקבע כי שיריו של ביאליק "מביעים את רגשותינו, את הלמות לבנו, את שאיפותינו" והחרה החזיק אחריו י.ח. רבניצקי שכתב כי ביאליק: "הוא בעיקרו משורר לאומי במובנה הרחב של המלה הזאת... בכלל מרחפת על פני השירים של ביאליק, זה המשורר הלאומי האמיתי, רוח "התחיה" בכל זוהרה ותוקפה."

7 בעמוד 11.

היינה והכללתם בספרות הקנונית העברית היא בבחינת אנדרטה
הולמת ליהודי המופלא הזה, שהיה בעיניו "סמל לנשמת בן-
ישראל ונדודיה הרבים". במפעל התרגום המוצע ראה מצווה של
פדיון שבויים. "זכרו את היינה!" ציווה לנו ביאליק.⁸

ולוסין רואה בציווי זה את הגושפנקא מטעמו של ביאליק לספר המעלה מנבכי
העבר את זכרו של היינריך היינה – ומכאן ה"הצדקה / הסיבה" לכתבת הביוגרפיה
הממלאת את מצוות "המשורר הלאומי" "לזכור" – ולהזכיר... את היינה.
במהדורה של "כל כתבי ביאליק", אליה הפנה יגאל לוסין, [מהדורת תשי"ג] נעדר
ציון מקור פרסומו הקודם של המאמר. מסתבר, כפי שנפרט להלן, כי מאמר זה עבר
כמה גלגולים וכמה נוסחים, שראשיתם בנאום שנשא ביאליק ביום 26.8.1913 במושב
השני של "ועידת התרבות והשפה העברית השניה" שהתקיימה בווינה. ועידה זו
התכנסה ימים אחדים לפני הקונגרס הציוני ה-11 בימים 2-9 בספטמבר 1913.
בווינה נולד ככל הנראה, ה"מכתם" של ביאליק, שיגאל לוסין עשה אותו קרדום
לחפור בו!

ברשימה זו אנסה לעמוד על ענינו של ח"נ ביאליק בהיינריך היינה, ואדרש לדיווחים
בעיתונות העברית שדיווחו, בזמן אמת, על אותה ועידה – ואנסה לדלות מתוך
החומרים המודפסים הללו, את עמדתו של ביאליק ביחס להיינריך היינה.

עינינו של ביאליק בהיינה

מתחילת דרכו של ביאליק כמשורר, וככל שתהליך השתחררותו מעולמה של הישיבה
בז'יטומיר בה למד העמיק, גברה התעניינותו בספרות-יפה. תחילה השקיע מאמצים
בלמוד השפה הרוסית, שהייתה עבורו מפתח לספרות ולשירה הכללית. המשורר
הרוסי הראשון שמשך את תשומת ליבו היה המשורר הירי מיכאיל לרמונטוב. באותה
תקופה נחשף גם לשירתו של המשורר העבריי-רוסי שמואל פרוג. במכתב שכתב
לאחד מחבריו בעיירה ז'יטומיר, סיפר ביאליק על הרושם הרב שעשו עליו שירי פרוג.
הוסיף כי רוצה היה לשלוט בגרמנית "כדי לזכות ולהתענג על שירתם של

שילר, גתה והיינה".⁹

בספר "חיים נחמן ביאליק – השירים – המהדורה המלאה והמעודכנת" מביא פרופ' אבנר הולצמן שיר שכותרתו "יש שיתגעגע הלב (עפ"י היינה)". בשיר זה ניסה ביאליק להעביר ללשון העברית את שירו של היינריך היינה:

"Das Herz ist mir bedrückt" (בתרגום מילולי: "הלב דיכא אותי") – שמקורו ב"ספר השירים" *Buch der Lieder* – משנת 1827 במחזור *Die Heimkehr* "השיבה הביתה".

בפועל זהו "תרגום עיבוד" של השיר שלא נדפס בימי חייו של ביאליק. המבקר פ. לחובר פרסמו לראשונה בספרו "ביאליק, חייו ויצירתו" משנת 1937 – ומצביע על שנת תרנ"ג 1893 וביאליק כבן ה-20 צועד את צעדיו הראשונים בשדה השירה, כשנת חיבורו. לחובר עמד על ההבדלים בין המקור הגרמני ובין הנוסח העברי – הבדלים שמקורם, לדעתו, בתרגום מגרמנית לרוסית ששימש את ביאליק לתרגומי-עבודו של השיר לעברית.

במהלך פעילותו הספרותית הענפה, שלח ביאליק ידו גם בתרגום שירים פרי עטו של היינה. ביאליק תרגם ארבעה משיריו של היינה, מתוך ספרו "מנגינות עבריות". הוא בחר לתרגם שירים העוסקים בדמותו של יהודה הלוי וכן תרגם את שירו של היינה *Prinzessin Sabbat* (בתרגום מילולי "הנסיכה שבת") – אלא שחרף פעילותו הענפה בהחייאת השפה העברית, והיותו, ללא ספק, אחד מעמודי התווך של "התחיה העברית", בחר ביאליק לתרגם את שיריו ה"יהודיים" של היינה דווקא לשפת יידיש! לשירו של היינה על השבת קרא ביידיש:

"די פרינצעסין שבת"¹⁰

-
- 9 אבנר הולצמן, "חיים נחמן ביאליק", הוצאת מרכז זלמן שזר, 2009, עמ' 52.
- 10 אבנר הולצמן, "חיים נחמן ביאליק – השירים – המהדורה המלאה והמעודכנת", עמ' 525.
- 11 מופיע באתר "יידישע פאעזיע און פראזא (שירה ופרוזה ביידיש)".
<https://bit.ly/2HhMNPn> בתרגומו של שלמה תנאי כותרת השיר היא "שבת המלכה" ראו "היינריך היינה ו"קדיש" הם לא יגידו – בעמוד 189 – הוצאת רשפים

העיתונות העברית בת התקופה מצאה ענין רב בוועידה לתרבות ולשפה העברית בווינה. עיתונים אחדים שיגרו לוועידה זו ולקונגרס הציוני שנועד בסמוך לאחריה, שליחים וכתבים שדיווחו לקוראי העברית על דיוני אותה ועידה.

הדיווח מיום 1.9.1913 בעתון "הזמן" על ועידת העברית בווינה

עיתון "הזמן" שהיה יוצא בוויילנה היה, ככל הנראה הזריז ביותר בפרסום דיווחים על הוועידה העברית בווינה. בגליון מתאריך כו' מנחם אב תרע"ג (28.8.1913) מופיע דיווח על הישיבה השניה של הוועידה (שהתקיימה בפועל ביום 26 לאוגוסט 1913); לא בדיווח עיתונאי נטול פניות מדובר, אלא בדיווח בו ניכרת מעורבותו הרגשית של הכותב, שבצד עובדות "יבשות" של תיאור דיוני הוועידה, ומי ומי במברכים וכו' מצא להאיר את נאומיהם של שניים: דוד פרישמאן ושל חיים נחמן ביאליק.

"הרצאתו של פרישמאן היתה חציה פיליטון וחציה פובליציסטיקה. הפיליטון שבה לא היה גרוע כלל, פיליטון פרישמאני עם מעלותיו וליקוייו; מנגנון רך וטוב, מן פטפוט שוטף מטובל בכמה מקומות בהומור נוקב ויורד, אבל עם זה קל יותר מידי ושטחי יותר מידי והפובליציסטיקה לא היתה מעשה אמן כלל. אין פרישמאן מזויין בדברים שהפובליציסטיקה נקנית בהם. חסר הוא ביחוד את העמקות הדרושה...."

אם לתמצת את דבריו של פרישמאן באותה הרצאה, חשוב לציין כי פרישמאן מזהיר מפני הסתגרות הסופרים העבריים בעברם, ברקע התרבותי שלהם, המבוסס בעיקרו על לימודי הקודש, והוא קורא להציל את הספרות היפה:

"...כל תקוותי מעולם היתה הספרות - ורק הספרות. היא היתה לי לעוגן-הצלה האחד שנשאר לנו, שקולה היתה תמיד הספרות בעיני כנגד יסוד איזה קולוניה או אפילו יסוד בנק קולוניאלי או יסוד איזה מוסד חשוב אחר - ואפשר שחשובה זו הרבה יותר מאלה, שהרי סוף על ידיה, על ידי הספרות, אנו מלהיבים את הלבבות גם לאותם הצרכים האמורים ונמצא שהיא אם לכולם,

ואם לא תהיה היא, הם לא כל שכן"...

אין הוא חושש מפני הרוחות החדשות והמודרניות שתכבושנה את נפשם של הסופרים העבריים הצעירים, שישפיעו מרוחם הצעירה על קוראי העברית ההולכים ומתמעטים, לדעתו של פרישמאן:

"הספרות אפילו שהיתה כבר מעורבת הרבה בתערובת הבאה מן החוץ, תערובת דברים רבים ושונים האולים [כך ! -] מן הספריות הזרות שמסביב, היתה מצטיינת עם כל זה ברוח מיוחד ובריח מיוחד ובטעם מיוחד, שכל הבא בד' אמותיה הכיר בה מיד, שהיא עברית. מי שדבר קצת בסגנון אחר ושונה קצת, שריח תורה לא היה ניכר ועולה ממנו ביחוד, היו מכריזים עליו מיד שהוא "אירופאי" - ולא היו יכולים להסתגל ולהתרגל אליו על נקלה. כי הן לפי טיפוס זה של הסופר ולפי טפוס זה של הספרות היה גם הטפוס של הקורא".

פרישמאן כיוון דבריו לחיזוק מעמדו של הסופר ולהרחבת אופקיו לעבר הספרות הכללית המודרנית, שעם היספגותה אצל הסופרים תגיע בסופו של דבר גם אל קוראי הספר העברי:

"טיפוס חדש של סופר הולך ונוצר בקרבנו, מעט מעט הוא מתרקם ונוצר בקרבנו, מעט מעט הוא מתרקם ונוצר לעינינו, סופר, שלא הידיעה אצלו העיקר אלא הכישרון; אין הוא האיש הבא לקחת את לבנו בידיעותיו הרבות, בזה שמלא את כרסו בש"ס ופוסקים או ביתר הידיעות שבמקצוע חכמת ישראל, אלא בזה שהוא כשרון. טיפוס זה של הסופר הוא מן טיפוס אירופי, ששם כבר הפרידו בין המדינה ובין הכנסייה והבדילו את הספרות מעל בית התפילה. דווקא טיפוס זה של הסופר הוא שנתן לנו בשנים האחרונות יצירות יפות ונחמדות ומשובחות כל כך".

לעומת קבלת הפנים הצוננת לה זכה פרישמאן, את דבריו של ח"נ ביאליק, שעלה להרצות אחריו, ואף תיבל בדבריו, אי אילו עקיצות מרומזות לעברו של קודמו לנאום, קיבל "שליחנו המיוחד" במחמאות למכביר:

"זו לא היתה הרצאה במובנה הרגיל של מלה זו. כלפי מה ששמענו מפי ביאליק, השם "הרצאה" הוא חילוני יותר מידי: זו היתה יצירה פיוטית מיוחדת במינה, אוצר של רעיונות נעלים באדר היקר של מעולפה הוד קסם, ושגם ברעיונות גם בלשון התבטא בתעצומות עוז רוח ישראל סבא, ושגם ברעיונות גם בלשון התבטא כמו שהוא הולך ומתגלם בשדרות הדורות.

מפני סער מחיאות־הכפיים והאובציות הנלהבות, שערך הקהל למשוררנו הגדול, עברו רגעים אחדים קודם שהחל מדבר, אך תמצית מן התמצית אמסור בזה כדבריו וגם תמצית זו תהיה רק בקירוב. צריך לקרוא את ג' ו' ה' הדברים, כדי לעמוד על נשמתם, מה שיהיה בקרוב כשיתפרסמו דברי ביאליק באחת מחוברות "השלוח"¹².

עיקר ענינו של ביאליק היה בהרחבת ארון הספרים העברי שיעמוד לרשות הקורא. במהלך נאומו פיתח ביאליק את תכנית ה"כינוס" של יצירות הספרות השייכות "לנו" בהקשר של "הספר העברי" והפליג על כנפי המטאפורה:

"מכמורת גדולה ורחבה נפרוש על ים הספרות שלנו, נוציא משם את כל הכשרונות המשובחים ונכניסם אל הספרות העבריה. השפעה מן החוץ טובה היא רק בשעה שעוברת דרך המסנת העברית. כל הרכוש הרוחני שהכניסו היהודים אל האכסניות העבריות, שעברו בימי נדודים, נשכח מן העולם – ובכל מה שנשתמר – נשתמר בתרגום עברי. מי שמבזבז את כוחותיו בלשון זרה, הוא מניח את נכסיו על קרן הצבי. הרי זו הפסיחקה הגלותית

12 עתון ה"הזמן" מיום 1.9.1919 על הרצאתו של ביאליק.

של היהודי, הכותב את נכסיו על שם נכרי."

בגוף הדיווח המתלהב של השליח המיוחד מטעם עתון "הזמן" לוועידת העברית השנייה - שמו של היינה כלל לא מוזכר! (להלן "גרסת "הזמן"), אך מותר להניח כי שמו אכן עלה, כפי שמלמד הדיווח הנוסף הבא.

הדיווח מיום 3.9.1913 בעתון "הפועל הצעיר" על ועידת העברית בווינא

בשונה מ"שתיקתו" של "הזמן" שלא הזכיר את שמו של היינה, בעתון "הפועל הצעיר" שפורסם ביפו ביום 3.9.1913, היינה מוזכר בשמו המפורש, מכאן שביאליק העלה את שמו באזני בוועידה בווינה ;

במהלך נאומו, בעודו מונה ופורש באזני באי הוועידה את אותם ספרים שביאליק מציע להביא בפני הקורא העברי, הוא מזכיר שלושה כותבים וכורכם בחבילה אחת: "פילון היהודי, שפינוזה והיינה", אותם מחברים שלא כתבו עברית:

"ספרי אלה המחברים שלא ידעו לכתוב עברית ויצרו הכל בשפות זרות . כאלה היו לנו מימות פילון היהודי עד שפינוזה ומשפינוזה עד הינה שהיסורים מרקו את עוונותיו והוא אחד משלנו."
(להלן גרסת "הפועל הצעיר")

אלא שמכאן ואילך, יזכה היינה ליחס שונה - וחוזרים הייסורים הממרקים עוונות... והופכים אותו ל"אחד משלנו"...

הדיווח בעתון "הצפירה" על ועידת העברית בווינא - מיום 4.9.1913

עוד לפני שהגליון הרלוונטי של "השלוח", כפי שהבטיח שליחו המיוחד של עתון "הזמן"³ הופיע - הזדרז עתון "הצפירה" שהיה יוצא בוורשה, ופרסם דין וחשבון מפורט על דיוני הוועידה בווינא. בגליון מס' 191 שראה אור ביום 4.9.1913 מצאנו את דבריו המפורטים של ביאליק בוועידת העברית השנייה בווינה.

שמו של היינה עולה, כאשר ביאליק, הפורש בפני באי הועידה את תוכנית ה"כינוס" של נכסי הרוח של העם היהודי, מתייחס לספרים "השנייכים לנכסים הלאומיים שלנו" ולאותם – "ספרים שיש לנו בשפות זרות" והם משלושה סוגים:

- א. "שהמקור שלהם היה עברי ונשארו לנו רק בתרגום. מובן מעצמו שספרים כאלה מחויבים לנו לשוב ולתרגמם לעברית";
- ב. "יש ספרים שסופריהם כתבום לועזית במקורם משום עת לעשות לה', ספרים כאלה הם ספרי הרמב"ם, רבנו בחיי וכו";
- ג. "ספרים שנכתבו לועזית שלא מדעת"¹⁴, משום שמחבריהם לא ידעו עברית. ספרים כאלה הם ספרי האלקסנדרונים, הערביים וכדומה, עד ימינו אלה. ספרים אלה כלם שלנו הם ושנייכים אל רכושו הלאומי, אבל קללת הגלות הרובצת עלינו היא היא שהגלתה בנים אלה מעל שלחן אביהם והכריחה אותם לשיר את שיר ה' על אדמת נכר.

זכרו את פילון היהודי, את שפינוזה, את היינה ! זכרו את זה האחרון, בן נאמן למסורת עמו אפילו לאחר מותו, נודד תחת מסוה אנדרטה שלו ממדינה למדינה ומעיר לעיר, מגורש מעיר מולדתו, משולל מנוחה באי היפה בין גלי ים ! נשמות עבריות אלה דורשות מאתנו תקון ע"י תרגום עברי – ותהיי זאת למצער מצבה להם, מצבה מטולטלת של גאונינו האומלים!¹⁵
(להלן "גרסת "צפירה")

14 כוונת ביאליק בביטוי "שלא מדעת" לכך שסופרים אלה לא ידעו לכתוב עברית.
15 נוסח דברי ביאליק מעלה בזכרון את דבריו של מקם נורדאו בקונגרס הציוני הראשון בבזל (1897) שם דיבר על: "היהדות של הנביאים והתנאים, היהדות של הלל הזקן, של פילון, אבן גבירול, יהודה הלוי, הרמב"ם, שפינוזה והיינה".

הדיווח בעתון "השלח" על ועידת העברית בווינה

ה"שלוח" – ירחון לספרות למדע ולעיניני החיים", שהיה יוצא בתדירות של פעם בחודש, בעריכתו של יוסף קלוזנר, באודיסא, קיים, את ההבטחה שהובטחה בעתון הזמן, ומשעברו כחודשיים-שלושה מכינוס הועידה בווינה – פרסם את מאמרו של ביאליק "הספר העברי".

על נוסח זה של המאמר, מצאנו את הדברים הבאים במאמרו של שמואל ורסס:

"עד שאנו באים לעיין בתוכן הרצאתו של ביאליק על הספר העברי, מן הדין לציין, שענין לנו למעשה בשני נסחים שלה; אחד – הנוסח שהשמיע בוועידה בווינה ושנתפרסם במלואו, ככל הנראה, מעל דפי העתון "הצפירה" בשלושה המשכים, ולעומתו נוסח מורחב שנתפרסם אותה שנה מעל דפי הירחון "השלח" – ומשם כונס אל כל כתביו של ביאליק, ואף נתפרסם לפיו ב"דין וחשבון" הרשמי של דיוני הועידה עצמה. טקסט מורחב זה, שניתנה לו הגושפנקה הסופית של ביאליק עצמו..."¹⁶

נוסח זה של המאמר, הוא הנוסח שלימים יופיע ב"כל כתבי ביאליק", נוסח אליו הפנה יגאל לוסין בציטוט ה"מכתם".

זהו טקסט נרחב יותר מהטקסט כפי שפורסם ב"הצפירה" ונוספו אליו, טעמים וביטויים שלא בא זכרם קודם לכן.

מפאת חשיבותם להבנת עמדתו של ביאליק ביחסו להיינה, נביאם ככתבם וכלשונם:

"הנה יש בינינו כאלה העמלים להחיות את הלשון העברית בדבור, אבל, כמדומה, שצריכים אנו ליהד תחלה, למפרע, גם חלק גדול מנחלת העבר ומיצירות ההוה שלנו: לא רק לדובב עברית את שפתי החיים, אלא גם את שפתי המתים והחשובים לנו כמתים. מכמורת גדולה ורחבה נפרוש על פני כל ים הספרות האנושית

16 שמואל ורסס "הספר העברי – שתי גרסאות ומסביב להן", שפורסם בספרו "בין גילוי לביסוי: ביאליק בסיפור ובמסה", הקבוץ המאוחד, 1984, עמ' 115.

ונעלה משם את כל הניצוצות של יצירת הרוח העברי. היום ההוא יהי גדול מאד, יום גאולה ופדות לנפש הישראלית, השבה אל מקורה ואל נחלתה ואל צרור חייה.

זכרו את פילון, זכרו את שפינוזה, זכרו סיעה שלמה של חושבים וחוזים יהודים בלשונות יון, ערב וספרד, שנתגלו בשנים האחרונות מאבק ביבליותיקאות וגניזות.

זכרו את הינה. בשום ממון שבעולם לא הייתי פודה את פסל מצבתו המפורסמת של הינה, אלא מניח הייתי לה שתהא מושלכת ממקום למקום מעתה ועד עולם. הלא זהו שירו היותר חריף של הינה, שחוקו המר והנמהר ביותר, שירו שלאחר המות.

תהי נא מצבה מטולטלת זו סמל מוחשי לנשמת בן־ישראל ונדודיה הרבים, נשמה זו שאין לה עכול בשום קיבה זרה, אין לה קבורה בשום תכריכים שאולים, ומשהו שלה אינו בטל בשום אלף. אבל תחת זה אין לך, כמדומה, מצות "פדיון שבויים" גדולה מזו, שיש בתרגום עברי לשירי הינה, יהודי זה, שהיסורים מרקו את עונו ומותו הטיל שלום בינו ובין אלהי ישראל. ולא רק שירי הינה בלבד. כל הפירות המשובחים של הכשרונות העברים בלשונות אחרות, כל מה שטבוע מהם בחותם הרוח העברי, יבואו אל אוצרנו היחידי, אל הספרות העברית."

(להלן גרסת "השלוח")

שינוי הגרסאות

עברו למעלה ממאה שנה מאז נכתבו הדברים, ובאין בידינו העתקים של כתבי היד השונים (של ביאליק ושל הכותבים שציטטו אותו) אין אנו יכולים לדעת בבטחה כיצד התפתחו דבריו של ביאליק ומה כתב הוא ומה נוסף או הושמט על ידי המפרסמים את דבריו.

לדעתי, שינויי הגרסאות וההבדלים ביניהם, הינם עדות מעניינת באשר ללבטים

17 מצוטט מכרך כט (תמוז תרעג-כסלו תרעד) (יולי 1913-יולי 1914) של "השלוח" - ירחון לספרות למדע ולעניני החיים", אדיסא, בעריכת יוסף קלאוזנר.

וחוסר השקט שהילך היינה על נפשו של המשורר והאדם חיים נתמן ביאליק.
אדון להלן בכמה מהביטויים העולים מן הגרסאות שונות:

בילון – שפינוזה – היינה

שמותיהם של שלושת הכותבים הללו מופיעים בהקבצה אחת, בשלוש הגרסאות: "גרסת הפועל הצעיר", "גרסת הצפירה" ו"גרסת השילוח" – הגם בשלושת האישים חיו בתקופות שונות, ובפועל אין קשר של ממש ביניהם:

פילון שביאליק מכנהו "היהודי" מוכר בעיקר בכינויו "פילון האלכסנדרוני" חי באלכסנדריה בתקופה הרומית [משנת 15 לפני הספירה עד 45 לאחר הספירה],

ברוך (בנדיקטוס – בנטו דה אספינוסה) שפינוזה חי באמסטרדם בין

השנים 1632 עד 1677

והרי (לימים היינריך) היינה חי בגרמניה ובפאריז בין השנים 1797 עד 1856;

השפות בהן כתבו את כתביהם היו שונות; פילון כתב יוונית, שפינוזה כתב לטינית

והיינה כתב גרמנית וצרפתית.

ומה שמצדיק, מבחינת ביאליק, הכנסת שלושתם ל"קאנון" העברי ולתרגומם לעברית, היא העובדה כי היו יהודים במוצאם, מבלי קשר לתוכן כתביהם:

העובדה כי פילון כתב יוונית, עסק רבות בשאלות מתחומי התיאולוגיה הנוצרית, ונחשב כאחד מהוגי הדעות הקשורים להתפתחות הנצרות הקדומה, עד כי הירונימוס כלל אותו בין אבות הכנסייה הנוצרית, וכן העובדה כי הוחרם על ידי החוגים הרבניים – כל אלה לא מוציאים אותו מכלל "עבריותו" וביאליק מאמצו לחיק העבריות בשתי ידיו!

ברוך (בנדיקטוס – בנטו דה אספינוסה) שפינוזה – שפיתח פילוסופיה רציונליסטית המכונה "פנתאיזם" והשוללת קיומה של אלוהות טרנסצנדנטית, הקיימת מעבר לגשמיות ובפועל כופרת בקיומו של אל-פרסונלי "יהוה" – אמנם לא הוטבל לנצרות, כפי שעשה היינה מטעמי נוחות – אך ללא ספק, "כפר בעיקר", ולא פלא שכפירתו הביאה עליו את החרם המפורסם שהטילו עליו רבני עירו אמשטרדם, בנוסח שאינו מותיר מקום לספק:

"בגזירת עירין ובמאמר קדישין אנו גוזרים חרם, נידוי, אלה
ושמתא על ברוך דה אספינוזה, בהסכמת האל יתברך וכל הקהל

הקדוש הזה... ארור יהיה ביום וארור בלילה, ארור יהיה בשוככו
וארור בקומו, ארור בצאתו וארור בבואו, וא[דוני] לא ירצה
בכפרתו ותבער בו חמת א[דני] וקנאתו... ואתם הדבקים בא[דני]
א[להיכם] חיים כולכם היום"
ואנו מזהירים שאיש אינו רשאי להתקשר עמו בעליפה או בכתב,
ולא לעשות לו שום טובה, ולא לשהות עמו תחת קורת גג אחת...
ולא לקרוא שום חיבור שעשה או שכתב".¹⁸

ביאליק הכיר, אל נכון, את עמדתו של הרב אברהם הכהן קוק – הרב האשכנזי הראשון
של ארץ ישראל, שנחשב בעיני רבים כ"רב־ציוני", אשר בספרו "בעקבי־הצאן" תרס"ו
– 1906 המשיך, בתחילת המאה העשרים, להצדיק את החרם על שפינוזה כאשר כתב:

"יד ד' היתה על ראשי העדה האמשטרדמית אז להוציא מהכלל
את מי שחשב להשכיח את האידיאליות של הקריאה בשם ד', ע"י
הקריאה המהממת לעצמיות, שאין עמה לא עוז ולא ענוה, לא
קדושה ולא שמחה, לא טהרה ולא חיים של חפץ לפעולת אמת,
– בקציצת הנטיעות האידיאליות, – שהיא באמת רק קריאה לאל
נכר, אל אחר, והכשר גדול לבסוף להתרוקנות המחשבה."

בכל אלה, לא היה כדי לשנות את עמדתו ה"סולחת" של ביאליק כלפי שפינוזה.
ולהכנסתו בגדר סופר "שלנו"...

אך ביחס להיינה, עוברת עמדתו של ביאליק שינוי עליו אנסה להצביע כאן:
בגירסת "הפועל הצעיר", מגייס ביאליק את ה"ייסורים" כממרים את עוונותיו
של היינה והופכים אותו ל"אחד משלנו"...
רעיון הייסורים־ממרי־העוונות, יחזור בשינוי נוסח מסויים גם ב"גרסת השלוח":

"יהודי זה, שהייסורים מרקו את עוונותו ומותו הטיל שלום בינו ובין
אלוהי ישראל"...

הנה כאן, מחזיר ביאליק, בהינף מילה אחת, את היינה שהתנצר, ונידון לגינוי חמור בתואר "המשומד" שהודבק לשמו, (כגון בספרו של יגאל לוסין, בעמ' 12, 13 ועוד)... במילה אחת לחיק היהדות בבחינת "ישראל שחטא – ישראל הוא" אך רק לאחר מותו שכן מותו "הטיל שלום בינו ובין אלוהי ישראל..."

אך, לאיזה ייסורים כיוון ביאליק?

האם רמז לפרק האחרון בחייו של היינה שהחל בחודש מאי 1848 – בהיותו כבן 51 – עת נפל לפתע וגופו משותק. מאז היה מרותק למיטתו כשהוא סובל גם מקשיי ראייה, בתקופה זו, שנמשכה כ-8 שנים עד לפטירתו.

עד לשנים האחרונות סברו החוקרים כי מחלתו היתה מחלת הטרשת הנפוצה או העגבת, רק בשנת 1997, בעקבות בדיקה של שרידי שערו, אובחנה המחלה כהרעלת עופרת.

אין ספק כי תקופה זו של כ-8 שנים, היתה תקופה של סבל, אומללות פיזית ו"ייסורים" – אך למרות כל אלה, בת השיר לא עזבה אותו, ולמרות הקשיים ולמרות שחי כשהוא רתוק למיטתו, אותה כינה "מזרון־הקבר" (Matratzengruft) הצליח להכתיב עוד יצירות: ביניהן "רומנצרו", "פרקי הסטוריה", "קינות" ו"מנגינות עבריות", ואף את גירסתו לאגדת פאוסט "דוקטור פאוסט, פואמת מחול". מחלתו הקשה, לא ריככה את ביקורתו החריפה כנגד מלך פרוסיה וחיצי לשונו העוקצניים כנגד ה"ריאקציה".

באותה תקופה מי שתמכה בו היתה אשתו הקתולית מתילדה. בשמונת החודשים האחרונים לחייו, התנהל – על מיטת חוליו – רומן מרגש, עם צעירה בשם קאמי סלדן (Camille Selden) שנהגה לבקרו בביתו. הוא כינה אותה בכינוי החיבה "מוש" Mouche – "זבובנת" בצרפתית. כך חי על "מזרון־הקבר" עד שנפטר ביום 17 בפברואר 1856 והוא כבן 59 שנה.

ב-20 לפברואר נקבר בבית הקברות מונטמרטר בפאריז. בשנת 1901 הוצבה מעל קברו המצבה מעשה ידיו של הפסל הדני לואי הסלרייס (Louis Hasselriis 1844-1912) כאשר דמות פניו של היינה המוצבת בראש ציון הקבר, נעשתה על

19 כדברי רש"י: "שאף ישראל משומד לרצונו שקדש – קדושו קדושין, שנאמר: "חטא ישראל – אע"פ שחטא, ישראל הוא..." וכ"ש מצוטט מספרו של יצחק ברנד "מיהו חילוני? קריאות הלכתיות", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2012, עמ' 60.

פי דמות היינה בפסל "היינה היושב" שעיצב אותו פסל, לפי הזמנתה של הקיסרית אליזבת מאוסטריה – מלכת הונגריה (1837-1898) שהיתה אשתו של הקיסר פרנץ-יוזף הראשון,²⁰ שהעריצה את שירתו וחלק מסיפורי האנדרטאות עליהן רומז ביאליק, ונדון בהן להלן, קשורות בשמה ופעלה.

במהלך חייו התייסר היינה בייסורי אהבה נכזבת לבת דודתו היפה – אמיליה, ביתו של דודו המיליונר שמשון היינה, שלא השיבה לו אהבה, והעצב המרחף מעל רבים משירי האהבה ב"ספר השירים" Buch der Lieder מיוחס לאותה פרייה. אך עיקר ייסוריו היו הייסורים שייסרו אותו הצנזורים השונים שמיררו את חייו ורדפו אותו וניסו להגביל את פעילותו, לקידום רעיונות הקדמה ברוח המהפכה הצרפתית, ולמלחמתו הבלתי מתפשרת בלאומנות הגרמנית ובריאקציה. יגאל לוסין מתאר בספרו חרם אחד שהוטל על היינה מטעם השלטונות, ונצטט:²¹

ב"10 בדצמבר 1834 הוציא הבונדסטאג הכל-גרמני צו איסור פרסום על יצירות האסכולה הספרותית הידועה בשם "גרמניה הצעירה" או "הספרות הצעירה", שלהם משתייכים במיוחד היינריך היינה קרל גוצקוב, היינריך לאובה. לודורף וינברג ותיאודור מונדט...". "גרמניה הצעירה" לא היתה ממש אסכולה, והיינה בכלל לא השתייך אליה. שמו צורף לרשימה על פי דרישה מיוחדת של מטרניך²²..."

יתכן וביאליק התייחס לפרשת התנצרותו של הרי היינה כאל "ייסורים" – הגם שלפי דברים רבים שכתב היינה, לאחר שעבר את טקס הטבילה, כשמטרתו היא לקבל את רשיון עריכת הדין שרק נוצרים פרוטסטנטים היו רשאים לעסוק במקצוע שבו חשק באותה תקופה. נראה כי היינה עצמו לא ייחס חשיבות כה רבה לעובדת הטבילתו ביום 28.6.1825 והוא כבן 28 שנה! (בעקבות ההטבלה שונה שמו מהרי ל"כריסיאן יוהן היינריך היינה) ולקראת סוף חייו כשנשאל האם "שב" אל יהדותו, האירוניה, שלא

20 המוכרת לחובבי הטלנובלות מסדרת הסרטים "סיסי" בגילומה של רומי שניידר.

21 יגאל לוסין, היינה החיים הכפולים, בעמוד 215.

22 הנסיך קלמנס ונצל פון מטרניך (1773-1859) שר החוץ והקנצלר של אוסטריה שהיה מנהיג המפלגה השמרנית וניהל מדיניות חוץ ופנים ריאקציונית.

משה מכתיבתו, לא עזבה אותו גם הפעם – כפי שמלמדת תשובתו:

“מעולם לא שבתי אל היהדות, שכן מעולם לא עזבתייה”.

בגירסת “הצפירה” מופיעה הנמקה חדשה של ביאליק: אם עד עתה, נדמה היה כי ביאליק מכוון לייסורים שהתייסר היינה בעודו בחיים – בגירסת “הצפירה” הופכים ייסורים אלה לטלטול מצבות שלאחר המוות.

היינה שהיה “... בן נאמן למסורת עמו אפילו לאחר מותו, נודד תחת מסוה אנדרטה שלו ממדינה למדינה ומעיר לעיר, מגורש מעיר מולדתו, משולל מנוחה באי היפה בין גלי ים! נשמות עבריות אלה דורשות מאתנו תקון ע” תרגום עברי – ותהי” זאת למצער מצבה להם, מצבה מטולטלת של גאונים האומלים!”

גירסה זו מצדיקה את המצווה “לזכרו”, ואת מצוות ה”תיקון” שאנו חייבים בדמות תרגומים לעברית של יצירותיו.

בהנמקה זו מערבב ביאליק רמזים משתי פרשיות שזונות שמכנה משותף מקשר ביניהן: הברית הבלתי קדושה, לנסות למחות את זכרו, שכרתו המחרמים הלאומנים הגרמניים ושונאיו האנטישמיים!

אנדרטת “לורליי”

בעיר הולדתו של היינה, דיסלדורף, אותה עזב מרצונו²³ כשהוזמן על ידי דודו המליונר, להשתלם בעסקיו הענפים בעיר המבורג והוא כבן 17 שנה, התכנסו אוהביו ומעריציו וביקשו להקים אנדרטה לזכרו בהתקרב שנת המאה להולדתו. הועדה, שבין יוזמיה היה גם ראש העיר שהיה ממעריציו, החלה פועלת לאסוף כספים להקמת אנדרטה לכבודו. גם אליזבט מלכת אוסטריה, שהיתה ממעריצותיו של היינה, היתה מוכנה לתרום 50,000 מרק למימון האנדרטה והתנתה זאת במינוי הפסל ארנסט הרטר כמי שיבצע את העבודה. סקיצות ראשונות הוצגו בדצמבר 1887 ומועצת העיר בחרה את הסקיצה שביקשה להנציחו באמצעות פסל־מזרקה כשדמות המופיעה בה היא דמותה של “לורליי” – גיבורת שירו המפורסם ביותר של

23 ולא “מגורש מעיר מולדתו” כגירסת ביאליק!

היינה משנת 1826²⁴. אך בהשפעתם של הלאומנים שבעיר, כשהם נתמכים בנימוקים אנטישמיים, הצליחו לעצור את הפרויקט. כדי להצילו מניתוח או השלכה, רכשו מעריצי היינה בניו יורק, בני קהילת יוצאי גרמניה בארה"ב, את האנדרטה, וביקשו להציבה בניו-יורק. בתחילה ביקשו כי תוצב בסנטראל פארק במרכז ניו-יורק, אך גם לכך קמו התנגדויות מהתנגדויות שונות, עד שבסוף היא הוקמה בשכונת ברונקס בניו יורק. גם שם טולטלה האנדרטה עד למיקומה העכשווי בפרק העירוני בברונקס בו היא ניצבת מאז 8 ליולי 1999 ועד היום.²⁵

אנדרטת קורבו

גם לאנדרטה זו רומז ביאליק בדבריו²⁶. מדובר באנדרטה שהיתה פרי יוזמתה של אליזבת קיסרית אוסטריה ומלכת הונגריה, אשר הקימה לעצמה וילה למגוריה באי קורפו שביוון והזמינה מהפסל הדני – לואי הסלרייס Louis Hasselriis, שנזכר כבר לעיל, אנדרטה בדמות "היינריך היינה היושב" ומבטו נוגה ומהורהר. האנדרטה הוצבה בשנת 1893 בוילה Achilleion שהקימה לעצמה המלכה באי קורפו. לאחר מות המלכה רכש הקיסר הגרמני וילהלם השני את הוילה. הוא נודע כלאומן גרמני, ובהשפעתם של חוגים אנטישמיים, הורה להרחיק את פסלו של היינה מגן הוילה.

ידידי היינה בהמבורג, בראשות המוציא לאור שלו: יוליוס קמפה, רכשו את הפסל והציבו אותו בעירם, כאות הוקרה להיינה, שהחל את פעילותו הספרותית בעיר זו. אלא שגם נוכחותו של פסל זה בעיר היתה לצנינים בעיני החוגים השמרניים והלאומניים וכשהם מחוזקים ברוח גבית חזקה מהחוגים האנטישמיים, ובעקבות תעמולתם כנגד הפסל, טולטל הפסל ממקום אחד בהמבורג למקום שני בה, עד שלבסוף הועבר לעיר טולון בצרפת שם הוא שוכן עד היום.

דמותו של היינה כפי שהיא מופיעה בפסל זה – הועתקה בשנת 1901 למצבתו שבבית הקברות מונטמרטר שבפאריז.

24 את המקור בגרמנית וחמישה עשר תרגומים שלו לעברית ניתן לקרוא באתר "מילים"

בקישור זה <http://mymilim.info/?p=3446>

25 East 161st Street and the Grand Concourse, Bronx, New-York

26 "משולל מנוחה באי היפה בין גלי ים!"

להשלמת התמונה מן הראוי לציין כי בשנת 1926 הוצב פסל ברונזה של היינה בגן העירוני המרכזי של העיר המבורג, מעשה ידיו של הפסל הוגו לדרר, אולם מיד לאחר 1933, לאחר שהנאצים תפסו את השלטון בגרמניה, הורו על הסרתו ובשנת 1941 הורו להתיך אותו "למען המאמץ המלחמתי של גרמניה הנאצית". לסגירת המעגל ראוי לציין כי דגם מוקטן של הפסל שהוכן על ידי הפסל הוגו לדרר שרד באוסף פרטי, ועל פי עותק מוקטן זה, שוחזר הפסל למדיו הראשוניים, (מעט גבוה מקומת אדם) בדמות היינה, והוצב בשנת 1982 בפתח הספרייה המרכזית של "אוניברסיטת היינריך היינה" בעיר הולדתו – דיסלדורף!

נחזור לביאליק:

נראה, כי לבד מהערבוב בין שני סיפורי הפסלים לזכר היינה כפי שפירטתי לעיל, אותם ערבב ביאליק בלהט נאוומו, מצופה היה ממנו כי אם כבר הוא נזקק לפרשות אלה, לא ישכח את המניעים הלאומניים וביחוד האנטישמיים שהובילו לאותם טלטולים של האנדרטאות. על אלה עבר ביאליק בשתיקה רועמת! – וקידש את הטלטולים כעונש האולטימטיבי המוטל על "נשמת בן ישראל" שהתנצר...

בגרסת "הצפירה" נדמה כי ביאליק בוחר בדרך "תרגום עברי", כדרך ראויה לתיקון וכדרך נאותה לזכרו (מפני החשש של "לא תעשה לך פסל וכל תמונה"?). כשהוא אומר: "ותהי זאת למצער מצבה להם, מצבה מטולטלת של גאונינו האומללים" – אם לכך כיוון בדבריו ב"גרסת "הצפירה" – ניחא!

אלא שמשעברו כחודשיים מאז נאוומו הוצב הלהבות בווינה, חכך ביאליק, ככל הנראה בדעתו, וכשבא להתקין את נאוומו בוועידת הסופרים בווינה, לקראת פרסומו כמובטח, ב"השילוח", הוסיף על נימוקיו טעמים וטיעונים נוספים...

נוסח "השילוח"

נוסח "השילוח" הוא הנוסח שנתקבע כ"נוסח המוסמך" של נאוומו של ביאליק והוא שפורסם בכל כתביו, ואליו הפנה י. לוסין:

הדבר הבולט לעיין היא העובדה כי בפנינו טקסט ארוך יותר מזה שפורסם ב"הצפירה" ותוכנו חורג חריגה של ממש מגבולות הדברים שהובאו בשמו של ביאליק בתמציות מדבריו ב"הזמן" וב"הפועל הצעיר" ומן ה"סטנוגרמה" בשלושה חלקים כפי

שהובאה בנוסח "הצפירה". לא מדובר בתיקוני עריכה או הגהה אלא בניסוח מחדש של הדברים.

הפעם לא רק אהדה להינה בשל הטלטולים שטולטל (פסלון!) לאחר מותו, אלא יש בדבריו החדשים של ביאליק גם דברי "תוכחה" על היינה.

מגמת דבריו של ביאליק היא להצביע על היצירות שיש לתרגמן לעברית – כחלק מן התיקון שיש לעשות כלפי בותבים בגון פילון, שפינוזה והיינה. והוא קורא: "לא רק לדובב עברית את שפתי החיים, אלא גם את שפתי המתים והחשובים לנו כמתים. מכמורת גדולה ורחבה נפרוש על פני כל ים הספרות האנושית ונעלה משם את כל הניצוצות של יצירת הרוח העברית".

הפעם מבקש ביאליק לדלות, או במטאפורה שנוקק לה: "לדוג" ממעמקי ים "הספרות האנושית" את "כל הניצוצות של יצירת הרוח העברית"

לא צמצום הענין רק בבניו של העם היהודי – כפי שניתן היה להבין מהנוסח ב"הצפירה" אלא הרחבת הענין ל"כל יצירת הרוח העברית"

ומהו אותו "רוח עברי"? למה כיוון המשורר במטבע לשון זו? לאחר הזכרת שמותיהם של פילון ושפינוזה – מבהיר ביאליק כי כוונתו בכל זאת ל"חושבים וחוזים יהודים... שיצירותיהם נתגלו ב"בלבולותקאות (=ספריות) וגניזות" וכאן יחזור לאמירתו: "זכרו את היינה".

אלא שהפעם טעמו שונה ובפועל הפוך ל"זכרו את היינה" הראשון שב"הצפירה" – הפעם הוא מפיט את "הנמקתו" בדברי התפעמות מרחיקי עדות ומפליגי ראות:

אם בנוסח "הצפירה" ביכה ביאליק על מר גורלו של היינה – בפועל מצבתו של היינה – שהאנדרטה שלו גורשה מעיר לעיר – ושללו ממנו את המנוחה אפילו באי היפה – (קורפו) הפעם הוא משנה כיוון: אדרבה – תמשיך המצבה לנדוד – והיה אף מניח לה שתהא "מושלכת ממקום למקום – מעתה ועד עולם" ביאליק – להבדיל מאוהביו ומעריציו האחרים של היינה – שפדו את שתי האנדרטאות שהוקמו לשמו – זו בברונקס וזו בטולון – מקום בו הן מנציחות עד היום את זכרו של המשורר האהוב – "משוררנו הלאומי" מכריז כי "בשום ממון שבעולם לא הייתי פודה את פסל מצבתו המפורסמת של היינה"

הדרך בה מציע ביאליק לנהוג שונה בתכלית השינוי: ביאליק היה מניח לה, לאנדרטה "שתהא מושלכת ממקום למקום מעתה ועד עולם."

מוזר שבעל ה"כינוס" מציע להשליך את האנדרטה ממקום למקום עד קץ הימים!

האם מהדהדת כאן הקללה שקלל יהוה את קיו?

"וְעַתָּה, אֲרוּר אַתָּה, מִוְּהָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ, לְקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיד מִיָּדָךְ. כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה, לֹא־תִסֹּף תַּת־כַּחֲזָה לָךְ; נָע וָנָד, תִּהְיֶה בָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר קִינֹ, אֶל־יְהוָה: גְּדוֹל עֲוֹנִי, מִנְּשֵׂא. הֲוֹ גֵרֶשֶׁת אֹתִי הַיּוֹם, מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וּמִפְּנֵיךָ, אֶסְתֵּר; וְהֵייתִי נָע וָנָד, בָּאָרֶץ, וְהָיָה כָל־מִצְאֵי, יִהְרָגֵנִי."²⁷

או שמא מהדהדת כאן נבואת הנביא הושע שהתנבא: "וַיִּמְאָסֶם אֱלֹהֵי, כִּי לֹא שָׁמְעוּ לֹא; וַיְהִי נִדְדִים, בְּגוֹיִם"²⁸?

והאם מרמז כאן ביאליק לאגדת "היהודי הנווד"? שהרי לאן מוליכות המילים: "הלא זהו שירו היותר חריף של הינה, שחוקו המר והנמהר ביותר, שירו שלאחר המות...."

האם כיוון כאן לאגדה על ההולנדי המעופף שהעלה היינה על הכתב ביצירתו "מזכרונות האדון פון־שנבלוופסקי"²⁹ – זה רב החובל ההולנדי, שקולל על ידי השטן שיהיה נע ונד על הים עד קץ הימין (ושימו של למשחק המילים של המתרגם – "קץ הימין" = וגם קץ הימים!). ולמרות שהאגדה מדברת ברב חובל הולנדי³⁰, מקשר היינה את גורלו בגורל "היהודי הנצחי של האוקיאנוס", וממשיך:

"אך בעברו מבלי משים לנעימה נוגה, הוא הולך ומתאר כיצד אנוס מינהר לסבול יסורים לא־נודעו־כמוהם בערבת המים הרחבה לאין־סוף, כיצד גוו ובשרו רק ארון מתים הוא. שבו משתעממת נפשו, כיצד החיים דוחים אותו והמוות אף־הוא ממאן לאספו: משול כחבית ריקה, שהגלים זורקים ושוב דוחפים אותה זה לזה לעגנית, כך מטולטל ומקולע ההולנדי המסכן בין חיים ומוות. ואין

27 בראשית, פרק ג' יא'.

28 הושע פרק ט', יז'.

29 היינריך היינה – מזכרונות האדון פון־שנבלוופסקי מתוך "לגבולם" – הוצאת מוסד

ביאליק על ידי מסדה כרך 3 – בעמוד 99 – תרגום שמואל פרלמן.

30 ועל פי יצירתו של היינה הלחין ואגנר את האופרה שלו "ההולנדי המעופף".

משניהם מאסף אותו אליו; צערו עמוק כים, שעליו הוא שט נע־ונד
אניתו בלי עוגן ולכבו באפס תקוה.”

האם ביאליק בא כאן חשבון עם היינה על כי נטבל לנצרות? – ומכאן האמירות:

”תהי נא מצבה מטולטלת זו סמל מוחשי לנשמת בן־ישראל
ונדודיה הרבים, נשמה זו שאין לה עכול בשום קיבה זרה, אין
לה קבורה בשום תכריכים שאולים, ומשהו שלה אינו בטל בשום
אלף. אבל תחת זה אין לד, כמדומה, מצות ”פדיון שבויים” גדולה
מזו, שיש בתרגום עברי לשירי היינה, יהודי זה, שהיסורים מרקו
את עונו ומותו הטיל שלום בינו ובין אלהי ישראל.”

מבין מילותיו של ”נסיך השירה העברית של דור התחיה”, הוא – ”המשורר הלאומי”,
חיים נחמן ביאליק, מבצבצת עוינות כבושה כלפי היינריך היינה המובלעת ברמזים
הלשוניים שנזקק להם בנוסח המאוחר יותר של דבריו – כפי שפורסמו ב”השלח”.
יתכן ש”התוכחה” של ביאליק בהיינה – שלמיטב הבנתי מקורה בעובדה שנטבל
לנצרות הפרוטסטנטית – ו”הקללה” שביקש להטיל עליו – להיות מעין ”נע ונד”
יונקת ממקור נוסף [שיתכן והיינה עצמו ינק ממנו מבלי שהזכיר זאת במפורש]
והיא פרשת דמותו של ”אחסוור” באנגלית [Ahasueros] ובגרמנית [Ahasvers] – ,
שלפי מסורת נוצרית מאוחרת, זה הוא שמו של אותו יהודי שהתאכזר לישו ועל
כן הוטלה עליו הקללה להיות נודד נצחי שאינו יכול להיגאל מיסוריו בעולם הזה
כדרך כל בני התמותה. לא כאן המקום להרחיב בנושא זה, אך ראוי להזכיר ולציין
כי במאמרו האנטישמי הגזעני של ריכארד ואגנר – עליו חתם תחילה בפסאודונים:
”פרייגדנק” בספטמבר 1850 בעתון Die neue Zeitschrift für Musik – הוא ”כתב
העת החדש למוזיקה”, שהיה יוצא בלייפציג, וחזר לפרסם את פרי הביאושים הזה
תשע־עשרה שנים מאוחר יותר [בשניונים מינוריים אחדים] בצורה של חוברת נפרדת
– תחת שמו המפורש: ריכארד ואגנר. מאמר, אנטישמי מובהק ודוחה, אותו סיים
באקורד צורם ביותר בהזכירו את אותו Ahasvers שם כתב:

”עוד יהודי אחד עלינו להזכיר, שחי ביננו כסופר. הוא יצא
מעמדו המיוחד כיהודי ועבר אלינו כדי לבקש גאולה. אותה

לא מצא ונתחוויר לו שרק עם גאולתנו אנו והפיכתנו לבני אדם אמיתיים ימצא אותה. היות אדם יחד עםנו, פירושו לגבי היהודים – קודם כל לחדול להיות יהודי, ברנה חדל להיות יהודי. אך דווקא ברנה בא ללמדכם, שאין להגיע אל גאולה זו בדרך הרווחה והנוחות הקרה והאדישות, אלא שעליכם להיאבק למענה כמונו, ביצע במצוקה וברוב כאב וייסורים. תנו יד ללא הסתייגות למאבק דמים זה תוך איבוד עצמי – ואז נהיה מאוחדים ודבר לא יפריד ביננו. אך שימו לב אל לבבכם: תיתכן רק גאולה אחת מן הקללה הרובצת עליכם, גאולתו של אהסוורוס – האבדון.”

הבאתי דברים אלה להראות עד היכן יכול להוליך רגש השנאה המבעבעת – שיש בכוחה לשבש אף דעתם של אמנים דגולים.

אכן, ביאליק קרא “לזכור את היינה” ואף שלא אמר זאת במפורש, מהקשרם של הדברים שיצאו מפיו ומעטו בהקשר של “הועידה לשפה ותרבות עברית” באוגוסט 1913 בווינה – מתקבל הרושם שהוא כיוון יותר להיינה היהודי – אותו היינה איתו גם בא חשבון סמוי. למרות שקרא “זכרו את היינה” הטיל עליו את הקללה שמצבתו תהיה “מטולטלת” ופדיון השבויים שלו היה בתרגום שיריו.

ביאליק עצמו תרגם שירים אחדים של היינה שנושאים יהודי מובהק אך תרגמם לשפת יידיש – שבפועל העברית בה דגל ואותה רומם באה להחליף אותה.

ביאליק לא צפה בשנת 1913 את העתיד: כיום, במדינת ישראל, זמינים על המדף של הקורא הישראלי בעברית ממיטב ספרות העולם (אף שאין לה קשר ישיר ליהדות או לעבריות) והכל בשפה עבר! ביאליק עצמו תרגם ועיבד לעברית דווקא את “דון קישוט איש למנשא” של מיגל דה סרואנטס (תרגום מקוצר ומעובד), את “וילהלם טל”, מאת פרידריך שילר, ואת “יוליוס קיסר” (מערכה ראשונה) של שייקספיר – יצירות שאינן קשורות ליהדות דווקא!

אכן עלינו לזכור את היינה – ועלינו ללמוד אותו וללמוד ממנו – אחד מגדולי המשוררים ומאנשי הרוח.

ומצטרף אני, בכל הצניעות, לקריאה שפורסמה בעתון “המליץ” ביום 17.12.1897 – “כאן, “בעיר המלוכה” היא סנקט־פטרסבורג, בה היה יוצא “המליץ” באותם ימים,

במלאת מאה שנים להולדתו של היינריך היינה, שם:

**“הכינו גדולי החכמים והסופרים נשך ספרותי ביום
הולדתו וינאמו נאומים על אודות גבור הרוח אשר כל ימיו
נלחם מלחמת האור עם החושך והחרות עם העבדות.”**